

TARTU ÜLIKOOLI RAAMATUKOGU KOMPLEKTEERIMISE PÕHIMÕTETEST 1920.–1930. AASTATEL*

Kersti Pedak

Tartu Ülikooli Raamatukogu

Esimese maailmasõja sündmused ei jätnud mõjutamata ka Tartu ülikooli tegevust. Vaatamata segadustele püüti jätkata õppetööd, kuid ülikooli isikkoosseisu ja varade evakueerimine Sise-Venemaale aastatel 1915–1917 muutsid selle praktiliselt võimatuks. Oktoobrirevolutsiooni ja kodusõja sündmused Venemaal pidurdasid ülikooli tööd veelgi. 1918. aastal tegutsenud saksakeelne ülikool ei suutnud kahe ja poole kuuga taastada õppetegevust arvestatavas ulatuses.

Tartu Ülikooli taasavamine 1919. aasta lõpus tähendas paljudele eestlastele uue ja lootusriikka, kuid kaunis keerulise perioodi algust. Tartu Ülikoolist sai väikese riigi rahvusülikool, kus eestlastel oli esmakordselt võimalik omandada emakeelset kõrgharidust. Eestikeelne ülikool pidi kujunema õppe- ja teaduskeskuseks, mis levitaks teadmisi ja kujundaks vaimu ning, eeskätt, teeniks riiki, valmistades ette spetsialiste erinevatele elualadele — haridusele ja kultuurile, põllumajandusele, tööstusele ja kaubandusele.

Taasavatud ülikool oli jäänud ilma ka suurest osast endistest õppejõududest ja üliõpilastest. Esimestel iseseisvusaastatel andis kogu Eestis tunda sügavate erialateadmistega inimeste vähesus, kes võinuksid olla initsiaatoriteks haridusele korraldamisel ja kes oleksid olnud suutelised õpetama ülikoolis. Muudetud õppeprogrammid, Eesti-kesksete ja Eesti-aineliste teemade tähtsustumine, eesti rahvusest üliõpilaste koolitamine seadsid õppeasutuse ette varasemast teistsugusemaid ülesanded. Uut elu alustasid Tartu Ülikool ja selle allasutused peaaegu tühjalt kohalt — sisustamata ja isegi kütmata auditooriumides, kabinetides, laboratooriumides ja kliinikutes. Omariikluse tingimustes tuli hakkama saada esialgu küllaltki kasinate rahaliste vahenditega, aastatega olukord küll paranes, kuid mitte kauaks — majanduskriis tabas kahekümnendate aastate lõpus raskelt ka Eestit.

Taasavatud ülikoolil tuli kahel esimesel aastal töötada ilma põhiraamatukoguta. Esialgu asendas seda raamatukogu ruumidesse koondatud ligi 60 000-kõiteline juhuslik ja vähese teadusliku väärtusega kogum. Enamiku sellest moodustasid Saksa okupatsiooni ajal annetustena saadud keskkooliõpikud ja ajaviitekirjandus ning mõisa- ja erakogudest hoiule antud raamatud. Väärtkirjanduse poolest paistis silma 12. augustil 1918 kingitud ajaloo professor Richard Hausmanni (1842–1918) 4288-kõiteline raamatukogu, mis sisaldas rohkesti Baltimaade ajalugu ja olustikku käsitlevat vanemat kirjandust.¹

Rahvusülikooli raamatukogu põhifond tagastati Tartu rahulepingu alusel aastatel 1920–1921. Baltimaade rikkalikuma koostisega raamatukogust jäi evakueerimise tõttu puudu u. 8700 arvestusüksust, mille hulka loeti Voroneži ülikoolile üleantud raamatud ja käsi- kirjad ning sõjatingimustes kaduma läinud teosed. Ülikoolil tervikuna olid kaotused palju

* Kokkuvõtte Tartu Ülikooli ajaloo osakonna diplomitööst, mille juhendajaks oli Hain Tankler.

¹ EAA, f. 2100, nim. 9, s. 3, l. 163.

suuremad, sest tagasi saamata jäid paljude instituutide kogud. Et instituudid saaksid tööd alustada, andis pearaamatukogu neile üle osa oma dublettidest.

Eestikeelne õppe- ja teadustöö ning uued õppeprogrammid eeldasid komplekteerimis-põhimõtete ülevaatamist ja korrigeerimist. Raamatukogu uue juhataja Friedrich Puksoo poolt tema esimesel tööaastal koostatud ja juba 1921. aasta jaanuaris kinnitatud raamatu-kogu ajutistes määrustes fikseeriti peamised komplekteerimissuunad, mis järgnevate aastate jooksul täiustusid, kuid jäid siiski põhiolemuses muutumatuks. Tartu Ülikooli Raamatukogu seadis enam-vähem kindlad piirid kirjanduse ostmisel ja vahetamisel ning teoste üle-andmisel ja kinkimisel.

Tartu Ülikooli Raamatukogul tuli arvestada ülikooli üldiste arengusuundadega ja komp- lekteerida kirjandust seitsme teaduskonna ning ülikooli juures tegutsenud erineva profiiliga uurimisasutuste jaoks, silmas pidades nii uurimis- kui õppetöö vajadusi. Kaasaegse, esma- joones Lääne-Euroopas ja Ameerika Ühendriikides ilmunud teaduskirjanduse muretsemine nii põhikogule kui instituutidele kujunes tähtsaimaks ülesandeks. Uueks suunaks sai koguda süstemaatiliselt eestikeelseid trükiseid ja Eesti-ainelist kirjandust. Kuigi raamatukogu juhataja pidas tähtsaks ka kirjanduse säilitamise funktsiooni, ei saanud komplekteerimistöö esmaseks eesmärgiks olla vanemate ja haruldaste trükiste kogumine. Seda ei võimaldanud raamatukogu rahalised vahendid.

Aastad 1919–1921 olid raamatukogule, nagu ka tervele ülikoolile, suuresti töö käivitami- mise ja otsingute ajaks. Raamatukogus 1919. a. sügisel uuesti alanud komplekteerimistöö esmaseks ülesandeks oli võimalikult kiiresti taastada endised kontaktid Lääne-Euroopa raamatukaupluste ning suuremate ülikoolide ja teadusasutustega. Sõja tõttu tekkinud suur lünk kirjanduse komplekteerimisel nõudis kiiret ja oskuslikku tegutsemist. Nendel aastatel erines kirjanduse muretsemine tunduvalt järgnevatest aegadest. Aastatel 1919–1920 puudus raamatukogul veel ülevaade tagastamisele kuuluvast raamatubarast ning lõplikult välja- kujundamata komplekteerimispoliitika ei soosinud kirjanduse ostmist välismaalt. Olukorda keerustas veel see, et nendel aastatel tuli raamatukogul läbi ajada ilma suurema rahalise toetuseta. Euroopas aga kallines teadus- ja õppekirjandus pidevalt, näiteks suurenesid kulutused kirjanduse ostmiseks 1920. aastatel Saksamaalt keskmiselt 10% aastas.² Saksa- keelne kirjandus oli, võrreldes sõjaeelsete hindadega, isegi viis korda kallim, mistõttu tuli piirduda ainult hädavajalikuga, s.o. perioodika ja teatmeteostega. Igat üksikut ostu tuli hoolikalt kaaluda ja tihti polnud kirjandust võimalik muretseda suuremate partiidena, mis oleks olnud tunduvalt mugavam ja mõneti odavam.

Aastatel 1920–1921 võttis ülikooli raamatukogu palju kirjandust üle mõisa- ja era- kogudest. Maailmasõja eest Lõuna-Liivimaa Kunstikaitse Toimkonna abiga raamatukokku varjule toodud kümne mõisa raamatukogust valiti TÜR-is välja u. 25 000 väärtuslikku teost, mis hiljem liideti tagasijõudnud põhifondiga.³ Rahvusülikooli raamatukokku arvele võetud trükised pärinesid Raadi, Kurista, Rõuge ja Karlova mõisast.

TÜR-i võimalikult mitmeplaanilist komplekteerimist jälgis ja abistas oma nõuannetega 1921. aastast alates raamatukogukomisjon, kuhu kuulusid ülikooli kõigi teaduskondade esindajad.⁴

² EAA, f. 2100, nim. 9, s. 27, l. 121.

³ EAA, f. 2100, nim. 9, s. 3, l. 158.

⁴ TÜR KHO, f. 4, nim. 2, s. 25, l. 2.

Õppejõud võtsid selle tööst aktiivselt osa ja suhtusid oma kohustustesse vastutustundega. Eriliselt õigustasid usaldust professorid W. Anderson, A. R. Cederberg, A. Bulmerincq ja E. Masing. Õppejõudude osalemine komisjonis andis raamatukogule võimaluse operatiivselt reageerida teaduskondade soovidele. Komisjoniliikmed otsisid ka võimalikult kasulikke kirjanduse tellimisteid ja pöörasid suurt tähelepanu raamatukogu varustamisel tekkinud puudujääkidele. Korduvalt nõuti informatsiooni raamatukokku tellitavatest teadusajakirjadest, et vajaduse korral otsida täiendavaid summasid nende muretsemiseks.⁵ Komisjonis arutati rahade jaotamist, püüti jälgida, et mõni eriala ei domineeriks.

Alates 1921. aastast kinnitati TÜR-ile aastaeelarve, millest oluline osa oli ette nähtud kirjanduse ostmiseks. Otstarbekat ja järjekindlat kirjanduse komplekteerimist saadi ellu viia ainult siis, kui eraldatud raamatuostusummad olid püsivad, et garanteerida ostud välismaa raamatukauplustest. Napid ja arukat kasutamist nõudvad raamatuostusummad olid 1928. aasta rahareformini keskmiselt 1–2 miljonit marka ning peale seda keskmiselt 30 000–40 000 krooni. 1920. aastate keskel moodustasid kirjanduse ostusummad kõigest $\frac{1}{7}$ – $\frac{1}{10}$ Põhjamaade ülikoolide raamatukogudele kirjanduse muretsemiseks ettenähtud vahenditest.⁶ Vaatamata sellele õnnestus TÜR-il kiiresti muretseda lugejate esmavajadusi rahuldav raamatuvara. Aegamööda raamatute ostmiseks ettenähtud summad suurenesid, kõikudes vaadeldava perioodi vältel 70–80% piirides raamatukogu eelarvest. Rahaliselt edukad olid 1920. aastate esimene pool ja 1930. aastate teine pool. Kuid kirjanduse ostusummad olid uut teed alustava raamatukogu jaoks siiski liiga väikesed.

Raamatukogu fondide läbivaatamisel 1920. aastatel leiti kirjandust, mis ei olnud TÜR-i kasutajatele eriti tähtis, oli vähe seotud ülikoolis õpetatavate erialadega (näit. sõjandusala kirjandus). Mitteprofiilseid trükiseid anti üle teistele Eesti raamatukogudele. Riigiraamatukogule anti vanemaid seadustekogusid ja statistikaalaseid väljaandeid, Riigikohtule seadusakte ja muud juriidilist kirjandust ning Kindralstaapi anti 1921. a. kogu sõjateaduste osakonna (IX) kirjandus, mis 1940. a. küll jälle raamatukokku tagasi toodi.

Raamatukogule esitasid soovitud kirjanduse nimekirju kõik teaduskonnad. Nende alusel muretseti kaasaegset võõrkeelset kirjandust paljudest Lääne-Euroopa riikidest. Sõltuvalt erialast vajati kirjandust siiski erinevalt. Aktiivsemalt osalesid kirjanduse tellimisel filosoofia-, usu-, õigus- ja põllumajandusteaduskond. Tagasihoidlikumalt esines oma soovidega arstiteaduskond, tellides 1920. aastatel ainult uuemat perioodikat. Tihti pöördus F. Puksoo otse ülikooli õppejõudude poole palvega valida kirjandusnimestikest välja olulisemad teosed, mille hulgas oli nii raamatuid kui perioodikaväljaandeid. 1930. aastatel saabus raamatukokku hulgaliselt uusi ja huvitavaid kirjandusnimestikke Inglismaalt ja USA-st.

Mõned õppejõud väljendasid rahulolematust raamatukogu komplekteeritusega. Mõnikord puudusid just konkreetsed teosed, mis olid jäänud rahanappusel tellimata. Raamatukogu püüdis õppejõudude soovidele kiiresti reageerida ning vajalikud teosed muretseda. Tööks tarviliku kirjanduse puudumist märkasid sageli filosoofiateaduskonna õppejõud, näit. muretseti 1925. aastal Eesti ja Põhjamaade ajaloo professori A. R. Cederbergi tungival nõudmisel raamatukokku 12 000 Eesti marga eest kümme Põhjamaade ajalugu käsitlevat seeriaväljaannet ja teatmeteost.

⁵ TÜR KHO, f. 4, nim. 2, s. 220, l. 36.

⁶ EAA, f. 2100, nim. 9, s. 37, l. 341.

Raamatufondi täiendamisel osalesid 1920. aastatel aktiivselt paljud õppejõud, kes mõnikord püüdsid ka iseseisvalt organiseerida kirjanduse ostmist välismaalt. Nende tegevuse tulemusena saabus raamatukokku kaasaegset kirjandust Soome, Rootsi, Saksamaa ja Prantsusmaa kirjastustelt ning raamatukauplustest. Olulist täiendust said sel teel õigusteadus, erinevad meditsiini ja majanduse erialad, ajalugu ja mitmed filoloogilised distsipliinid. Aastatel 1921–1926 vahendasid kirjanduse tellimist eriti edukalt ajaloolane A. R. Cederberg, kunstiajaloolane T. H. Kjellin ja jurist J. Filippov. Ülikooli õppejõudude isiklikul initsiatiivil tuginenud vahendustegevus oli tulemusrikas, kuid ebaregulaarne ning üldse ebastabiilse iseloomuga abinõu kirjanduse muretsemisel.

Ostudena välismaa raamatukauplustest saadi vaadeldaval perioodil aastas 1000–3000 raamatut ning 200–800 ajakirja. Suuremate partiidenä hakati võõrkeelset kirjandust tellima 1922. aastal, sest varem kulutas raamatukogu oma napid vahendid Eesti erakogudes oleva vanema kirjanduse ostmisele. Võrreldes 1920. aastaga, oli võõrkeelse kirjanduse hankimine selleks ajaks kasvanud peaaegu kaks korda. Euroopa raamatukauplused huvitusid üha rohkem Balti riikide raamatuturust ning pakkusid kirjandust erinevatelt teadusaladelt ja märgatava allahindlusega. Ameerika raamatukauplused olid seevastu rohkem erialade järgi spetsialiseerunud, mistõttu püsivad kontaktid nendega kujunesid välja alles 1920. aastate lõpuks. Kindlad ja usaldusväärsed sidemed tekkisid enamikus Euroopa suuremates riikides. Raamatukogu ei soovinud siiski koondada kirjanduse ostmist ainult ühe kaupluse kätte, sest sageli oli võimalik saavutada soodsamaid tingimusi hoopiski mõnes teises kaupluses. 1933. aastal, majanduskriisi ajal, telliti kirjandust vähemalt 11-st tuntud kauplusest, sealhulgas Rootsis kolmest, Soomes ja Lätis kahest ning Saksamaal, Inglismaal, Prantsusmaal, Itaalias, Hollandis ning Austrias ühest raamatukauplusest.⁷ Tegelikult olid sel ajal sidemed tunduvalt laiemad, kuid raske majanduslik olukord ei võimaldanud tellida kirjandust Leedust, Ungarist ja NSVL-ist. Raamatuid ja ajakirju püüti osta suurematest ja tuntumatest raamatukauplustest, mis ilmuva kirjanduse laia valikuga suutsid korruga rahuldada enamiku ostusoovidest. Tähtsamateks partneriteks said Saksamaal K. F. Koehleri, G. Focki, O. Harrasowitzi ja K. Hiersemanni kauplus, Soomes *Akateemien Kirjakauppa* ja Inglismaal *King & Sohn*, Rootsis A. Bonnier ja Prantsusmaal A. Championi ning E. Drozi firma.

Eriti edukalt kulges ostmine Saksamaalt, sest raamatukogul õnnestus kiiresti taastada sidemed K. F. Koehleri kauplusega Leipzgis, mis olid katkenud Esimese maailmasõja aastatel. Nimetatud kauplusest telliti 1921. aastast alates kogu saksakeelne perioodika ja enamik saksakeelsetest raamatutest. Vaatamata saksa raamatute mitmekordsele hinnatõusule 1920. aastatel ei loobunud raamatukogu nende muretsemisest. F. Puksoo taotles ülikoolilt järjekindlalt üha suuremaid raamatuostussummasid Koehleri kauplusest tellitavate teoste ostmiseks. Raamatukogu ei saanud saksakeelset kirjandust tellimata jätta, sest paljud õppejõud nõudsid uemat saksakeelset teaduskirjandust enam kui teistes keeltes ilmunud trükiseid. Mõnel eriti raskel aastal loobuti ainult üksikute vähemoluliste ajakirjade hankimisest. Tellimused Koehleri kauplusele olid ülekaalus kuni majanduskriisini. Näiteks 1931. aastal telliti raamatukogule Koehleri kauplusest 192 saksakeelset ajakirja.⁸ Koehleri firmast saadi tihti kõige uuemaid käsitlusi psühholoogia, arstiteaduse ja ühiskonnateaduste vallast.

⁷ EAA, f. 2100, nim. 9, s. 92, l. 353.

⁸ TÜR KHO, f. 4, nim. 2, s. 194, l. 33.

Kaupluses oli esindatud suur valik vanemat kirjandusest, mis võimaldas järelkomplekteerida ka õigus- ja loodusteaduse ning filoloogialaseid teadusajakirju aastatest 1914–1917.⁹ Järjepidevuse säilitamine põhivarustaja osas oli üks komplekteerimispõhimõtetest — Koehleri raamatukauplus oli kujunenud Tartu Ülikooli peavarustajaks raamatutega juba 1840. aastatel.

Kuigi 1920. aastatel laienesid raamatukogu kontaktid välismaal ka geograafiliselt, ei olnud need piisavad kogu vajaliku kirjanduse komplekteerimisel. Probleemiks jäi kirjanduse kättesaamine paljudest riikidest — Inglismaalt, Prantsusmaalt, Itaaliast, Soomest, Rootsist ja USA-st. Saatkondade kaudu otsiti koostööd erinevate riikide raamatukauplustega. 1920. aasta kevadel pöördus raamatukogu Eesti saadiku Soomes O. Kallase poole aidata kaasa raamatute komplekteerimisele. 1922. aasta augustis tehti samasugused ettepanekud Eesti saatkondadele Stockholmis ja Londonis. Välisesinduste töötajate abivalmidus ja paremad võimalused orienteeruda kohalikus raamatukaubanduses võimaldasid leida suuremates riikides üks kuni kaks kindlat raamatukauplust, mille kaudu hakati kirjandust tellima. Hea koostöö Eesti saatkondades kujunes välja eriti dr. Oskar Kallasega Soomes ja hiljem Inglismaal ning Hans Leokesega USA-s. Välisesinduste kaudu kirjanduse ostmine ei olnud otstarbekas, sest vahendaja kaudu kirjavahetuse pidamine ja raha ülekandmine võttis tunduvalt rohkem aega. Kirjanduse kättesaamiseks Euroopast kulus üks kuni kaks, USA-st isegi kolm kuni neli kuud. 1930. aastatel vähendas raamatukogu tunduvalt kirjanduse tellimusi välisesinduste kaudu. Enamik kirjandusest muretseti siis juba otse raamatukauplustest. Ainult üksikute teoste ostmiseks pöörduti saatkondade poole.

Raamatukogu üldosakonnast võis leida kirjandust kõikides Eesti seisukohalt tähtsamates teaduskeeltes — saksa, inglise, prantsuse ja vene keeles. Käsiteldaval perioodil suurenes inglise keele osatähtsus teaduskeelena ja seda tuli ka TÜR-il arvesse võtta. Eriti 1930. aastatel püüdis raamatukogu oluliselt laiendada kirjanduse ostmist USA-st ja Inglismaalt.

Mitme välisõppejõu tööleasumise tõttu hakkasid omandama tähtsust soome ja rootsi, isegi taani ja veel mõnes muus keeles ilmuvad teosed. 1920. aasta detsembris raamatukokku saabunud 443 soomekeelset raamatut Soome suurematelt kirjastustelt pani aluse soome kirjanduse süstemaatilisele kogumisele. Annetuse tulemuseks oli välismaise kirjanduse osakonnas soome kirjanduse eraldamine ning sellest omaette alaosakonna loomine.¹⁰ Suuremat huvi hakati pöörama hõimurahvaste keeltes avaldatud kirjanduse hankimisele. 1920. aastatest vähenes tunduvalt venekeelse kirjanduse komplekteerimine. Annetuste kaudu saabus raamatukogusse peamiselt poliitilist kirjandust nii Nõukogude Venemaalt kui vene emigrantlikelt kirjastustelt ja organisatsioonidelt. Sidemed Venemaa teadusasutustega hakkasid taastuma alles 1930. aastatel.

Käsiteldaval perioodil süvenes eestikeelse ja Eesti kohta kirjutatud võõrkeelse kirjanduse järjekindel kogumine. Friedrich Puksoo soov oli, et ülikooli raamatukogus oleksid võimalikult hästi esindatud eesti kultuuri, ajalugu, geograafiat ja majandust käsitlevad tööd. Seejuures ei taotletud rahvusraamatukogu ülesandeid, vaid eesmärgiks oli võimalikult hästi rahuldada eesti haritlaste vajadusi. 1920. aastal loodi TÜR-i kogude

⁹ EAA, f. 2100, nim. 9, s. 36, l. 104.

¹⁰ EAA, f. 2100, nim. 9, s. 3, l. 192p.

struktuuris uus — *Estica* osakond, mis sai märkimisväärset lisa Õpetatud Eesti Seltsi raamatukogu 3500 teose deponeerimisega raamatukokku 1921. aastal.¹¹ Eestis ilmunud kirjandusest sai raamatukogu 1919. aasta trükiseaduse alusel siseministeeriumi kaudu ühe tasuta sundeksemplari, mis aga ei kindlustanud siiski eestikeelse trükise täielikku esindatust fondis. Raamatukogus püüti lünki eestikeelses ning *Estica*- ja *Baltica*-ainelises kirjanduses likvideerida ostude abil — enamasti planeeriti mõlema jaoks võrdne summa.

Kirjandust komplekteeriti vaadeldaval perioodil tavaliselt ainult ühes eksemplaris (välja arvatud eestikeelne kirjandus), nagu see oli tavaks ka teistes ülikooliraamatukogudes. Erandjuhtudel muretseti lugemissaali paigutatud kohalkasutatavatest teatmeteostest ka teine eksemplar. Tihti tekitas teoste väike eksemplaarsus lugejaskonnas pahameelt, kuid piiratud rahaliste ressursside tõttu ja suurema valiku huvides oli see piirang vajalik. Raamatukogu jäi aegade jooksul kindlaks põhimõttele, et fondides peab olema selline kirjandus, mida üliõpilased ja õppejõud ise ei suuda muretseda. Lähtudes sellest muretseti eelkõige monograafiaid ja teaduslikke ajakirju.

1920. aastate algul kujunes välja põhimõte, et pearaamatukogu ning instituutide jt. allüksuste raamatukogud täiendaksid üksteist. TÜR-i käsutuses olevatest ostusummadest jäi 1/3 raamatukogu juhataja Puksoo kasutada. Tema tellis pearaamatukokku vajalikke teatmeteoseid, mitmesuguseid bibliograafiaid ning *Estica*- ja *Baltica*-kirjandust, sinna osteti rohkem üldkäsitlusi ja laiaulatuslikke, mitmeid erialasid puudutavaid uurimusi. Kabinettide, instituutide ja teiste ülikooli uurimisasutuste raamatuvara koosnes enamasti kitsamatest erialateostest. Õppetöö huvides osteti neile kirjandust mõnikord isegi mitmes eksemplaris. Friedrich Puksoo oli seisukohal, et pearaamatukogu vajab siiski kirjandust ka nendelt aladelt, mida komplekteeriti eelkõige allasutuste raamatukogudesse.

1921. aastast koondati kirjanduse ostmine täielikult pearaamatukokku. 1930. aastatel muretses raamatukogu kirjandust enam kui 70-le ülikooli õppe- ja teadusasutusele. 1932. aastal oli allasutuste raamatukogudes enam kui 140 000 teost. Tsentraliseerimine võimaldas jälgida kogu komplekteeritavat kirjandust ning hoiduda dubleerimisest. Teaduskondadele eraldatud raamatuostusummad sõltusid nende juures tegutsenud õppetoolide arvust. Võrreldes teiste teaduskondadega, õnnestus paremini kirjandust muretseda filosoofia- ja matemaatika-loodusteaduskonnal. 1924. aastal näiteks oli raamatukogu teaduskondadele eraldatud raha eest suuteline ostma igale õppetoolile (kokku 100 õppetooli!) keskmiselt 12 raamatut, 1926. aastal aga ainult viis.¹²

Väikesed raamatuostusummad ei soosinud haruldaste väljaannete ostmist, mida saadi vaadeldaval perioodil valdavalt annetustena. Suuremate pakkumiste puhul palus raamatukogu juhataja alati nimekirju, et välja valida sobilikud teosed. Eriti hoolikalt vaadati 1920. aastatel läbi era-, mõisa- ning kooliraamatukogudes leidunud kirjandus. Lõpliku valiku tegi Puksoo ise, kasutades tihti konsultantide abi. Komplekteerimata jäeti dubleeriv, vananenud ja vähemväärtuslik kirjandus. Raamatukogule kingitud kirjanduse seast peeti eriti väärtuslikuks oma ülikooli õppejõudude teaduslikke käsikirju ja trükiseid. Käsikirjalisi materjale annetasid näiteks professorid P. Pöld ja L. Masing.

¹¹ EAA, f. 2100, nim. 9, s. 5, l. 398.

¹² EAA, f. 2100, nim. 9, s. 27, l. 121.

1930. aastateks oli raamatukogu suutnud likvideerida põhilised Esimese maailmasõja tõttu tekkinud lüngad. Vanema kirjanduse omandamisel kaaluti hoolikalt nende hinda ja seisukorda ning otsustati muretseda kõige hädapärasem. Vanema kirjanduse järelkomplekteerimisel nõustus F. Puksoo kergemini muretsema teoseid nendelt erialadelt, mis olid põhikirjandusega halvasti varustatud või kus olid sõja ajal tekkinud olulised lüngad. 1921. ja 1922. aastal õnnestus F. Puksoo initsiatiivil ja raamatukogukomisjoni toetusel järelkomplekteerida enamik saksakeelsest perioodikast.¹³ Järgnevatel aastatel pöörati tähelepanu ka inglis- ja prantsuskeelse perioodika täiendamisele. Puuduva kirjanduse järelkomplekteerimine oli aeganõudev ning keeruline — ja tunduvalt kallim. Üldiselt tehti seda teises järjekorras vastavate vahendite olemasolu korral. Nii mõnigi kord tuli loobuda pakkumisest, kui kogu taheti müüa ainult tervikuna, kuid raamatukogu oli nõus omandama osaliselt. Näiteks 1924. a. pakkus Küngi raamatukauplus Pärnus müüa eestikeelse kirjanduse kogu, kuid ülikooli raamatukogu soovis osta ainult vanemaid trükiseid.¹⁴

Raskeks ajaks Eesti riigi elus olid majanduskriisi aastad. Ajavahemikus 1931–1933 ei võimaldanud eraldatud summad osta kirjandust kaugeltki eelnevate aastate tasemel. Osaliselt tuli isegi loobuda välismaistest ajakirjadest, millest mõned olid raamatukogus täiskomplektidena esindatud. 1934. aastal suudeti ajakirju osta vaid 70% ulatuses varasemate aastate tasemest. Raamatukogul tuli majanduskriisi ajal loobuda teaduskondadele eraldatud ostusummade nappuse tõttu 112 võõrkeelse ajakirja tellimisest. Kõige enam kannatasid selles osas filosoofia-, matemaatika-loodus- ja õigusteaduskond. Normaalne tööriitm kirjanduse saamisel taastus alles 1937. aastaks, kui raamatukogu fond suurenes aasta jooksul 10 000 köite võrra.

Õppekirjanduse komplekteerimine tõusis teravalt päevakorda juba aastatel 1919–1920, sest seni kasutusel olnu kuulus enamasti 19. sajandisse ja ei sobinud enam paljudele erialadele seoses uute õppekavade väljatöötamisega. Põhiõpikuid püüti muretseda vähemalt ühes eksemplaris. Üliõpilased suhtusid mõistvalt nende väikesesse eksemplaarsusesse, tagastasid teosed enamasti tähtajaliselt, sest teised registreerunud ootasid. Lugejatel tuli kasutada ka vanemat õppematerjali, mis oli kättesaadav avariilult. Raamatukokku ostetud õppekirjandus pidi vastama õppeprogrammidele ning seetõttu abistasid selle hankimisel suuresti õppejõud. Üliõpilastel tuli esialgu rahulduda võõrkeelsete õpikutega, sest eestikeelsed õpikud puudusid veel enamikul erialadel. Eestikeelse õppekirjanduse puudumist püüti korvata mitmesuguste võõrkeelsete monograafiate ja mõneti isegi teaduslike ajakirjade tellimisega. Õppejõud olid raamatukogu võimalustest ja olemasolevast kirjandusest küllaltki hästi teadlikud. Nad laenutasid üliõpilastele meelsasti raamatuid ka kodustest kogudest. Alles 1930. aastatel hakkasid ilmuma õppejõudude poolt koostatud emakeelsed õpikud. Alates sellest ajast vähenes tunduvalt välismaalt ostetavate õppematerjalide osa.

Ülikoolis arendatav teadustöö nõudis kõige uuema kirjanduse olemasolu. Ülikooli raamatukokku tellitud väliskirjanduse hulgas paistis 1930. aastatel silma üha kitsamate, mõnda konkreetset probleemi puudutavate erialaste teoste ostmine. Spetsiifilist eriala-kirjandust komplekteeriti valdavalt ülikooli instituutide ja muude asutuste raamatukogudesse, kus teos oli käepärasem ja kasutajate hulk suurem.

¹³ EAA, f. 2100, nim. 9, s. 2, l. 104.

¹⁴ EAA, f. 2100, nim. 9, s. 19, l. 261.

Aastatel 1920–1940 tähtsusust märkimisväärselt perioodika muretsemine. Vaadeldaval perioodil kulutas raamatukogu üksnes perioodikaväljaannete ostmiseks keskmiselt $\frac{1}{2}$ – $\frac{1}{3}$ kirjanduse ostusummadest. Kahekümnendatel aastatel oli tunduvalt kasvanud ilmuvate väljaannete arv, need spetsialiseerusid ikka kitsamale erialale, lugejate informatsiooni- vajadused muutusid operatiivsemaks ning perioodikaväljaannete osakaal teadmiste levitamisel suurenes. Tavaliselt otsustas raamatukogu mitte muretseda neid perioodikaväljaandeid, mis olid olemas teistes raamatukogudes. 1930. aastast üldlugemissaali lähedusse paigutatud ajakirjad muutusid oma aktuaalsete teaduslike artiklite kaudu järjest suurema lugejaskonna huviobjektiks. Valdavalt võõrkeelse perioodika seas domineeris saksakeelne, kuid õppejõudude soovitusel telliti üsna palju ajakirju ka teistes keeltes. Märkimisväärne osakaal oli inglisi-, prantsus-, vene-, rootsi- ja järjest enam eestikeelsel perioodikal. Vabariigi algusaastatel püüti jätkata nende ajakirjade tellimist, mida oli seni pikemat aega komplekteeritud, kuid paljude uute perioodikaväljaannete ilmuma hakkamisega loobuti järk-järgult mõnede vanemate ajakirjade ostmisest ning täiendati valikut kaasageemate väljaannetega. Aeg-ajalt tegid ülikooli õppejõud ise ettepaneku lõpetada mõne erialaajakirja tellimine. 1920. aastate alguses elavnes suhtlemine Euroopa ülikoolide ja teadusasutustega, kellega taastati sõja ajal katkenud vastastikune perioodikaväljaannete vahetamine. Nendel aastatel saabus vahetuse kaudu raamatukokku umbes 100 erinevat võõrkeelset teaduslikku ajakirja. Vahetussuhete loomisel oli eesmärgiks järjepidevalt komplekteerida Euroopa ja Ameerika tuntud teadusajakirju ja ülikoolide publikatsioone, mitte aga suurendada juhuslikult saadud üksikute väljaannete osa. Hea koostöö arenes vaadeldaval perioodil Inglismaa, Saksamaa, Nõukogude Venemaa ja Skandinaavia riikide ülikoolidega eelkõige nendel aladel, mille arendamisele pöörduti Tartu Ülikoolis suuremat tähelepanu. Nendeks olid Eesti ja hõimurahvaste temaatikaga seotud uurimistööd ajaloo, keele- ja kirjanduse, etnograafia, meditsiini ja loodusteaduste valdkonnas.

Ülikooli raamatukogu ei olnud huvitatud vanema teatmekirjanduse ostmisest. Rahvus- ülikooli algaastatel annetati mitmel korral võõrkeelset teatmekirjandust. Kingitustena saabusid lugejate jaoks nii olulised “Encyclopedia Britannica” kui ka “Meyers Konversations Lexiconi” uuemad väljaanded. Friedrich Puksoo pidas teatmekirjanduse muretsemist tähtsaks nii kahekümnendatel aastatel kui ka hiljem. Teatmekirjandust osteti erinevates keeltes. Teatmeteoste komplekteerimine vähenes mõnevõrra kolmekümnendatel aastatel, kui igal erialal oli enamik esmavajadusi rahuldavatest raamatutest ostetud. Raamatukogu loobus nii mõnelgi korral teostest, millest olid olemas varasemad väljaanded.

Sihikindla komplekteerimistöö tulemusena kujunes raamatukogus juba rahvusülikooli esimese kümne aasta jooksul välja universaalse koostisega raamatuvara, mis rahuldas enamuse lugejate vajadustest. 1930. aastateks olid raamatukogus välja kujunenud kindlad komplekteerimise teed, laienenud ja kaasajastunud kirjanduse valik ning muutunud kirjanduse koostis. Raamatukogu mitmekülgne komplekteerimine nõudis nappide erialateadmiste ja väikese töökogemuse tõttu tollaegselt raamatukoguhoidjalt laia silmaringi ja majanduslikku mõtlemist. Igapäevaste ja otstarbekamate lahenduste otsimine kirjanduse muretsemisel eeldas raamatukogu juhatajalt F. Puksoolt ulatuslikke teadmisi ilmuvast kirjandusest ja orienteerumisoskust raamatukoguküsimustes. Hea koostöö ülikooli ja raamatukogu vahel ning õppejõudude osalemine komplekteerimistöös aitasid kaasa läbi- mõeldud ja tervikliku fondi kujunemisele.